

Juozas SKIRIUS

Čekoslovakija ir Lietuva

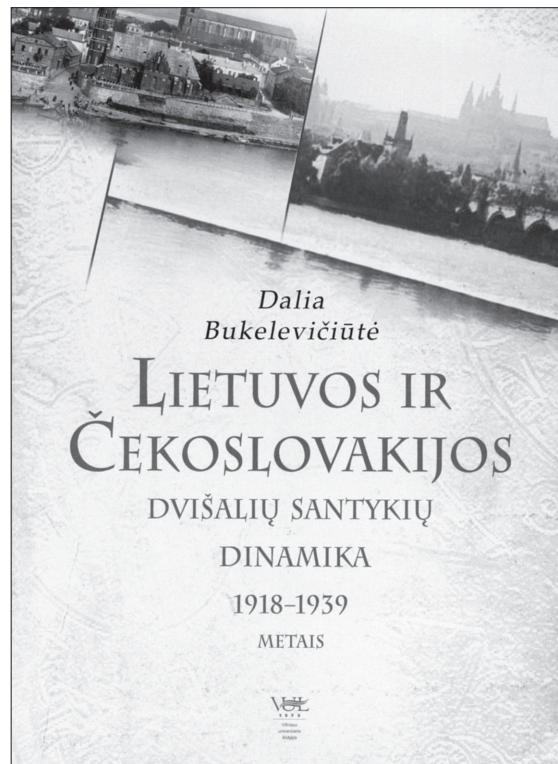
Bukelevičiūtė, Dalia. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, 342 p.

Lietuvių istoriografijoje jau turime keletą ilgesnių ar trumpesnių užuominų apie kai kuriuos šių dviejų valstybių santykių aspektus (istorikų R. Lopatos, A. Gaigalaitės, S. Grigaravičiūtės, A. Kasparavičiaus darbai); iš jų verta išskirti Algimanto Kasparavičiaus daugiau istoriografinio pobūdžio straipsnį, skirtą dvišalių politinių santykių analizei 1922–1925 metų laikotarpiu¹. Tarp visų šių negausių bandymų iškyla Dalia Bukelevičiūtės disertacijos pagrindu parengta knyga, skirta dvišalių santykių raidos visumai 1918–1939 metų laikotarpiu. Vis dėlto tenka pripažinti, jog čekų istorikai Liubošas Švecas ir Jindrichas Dejmeckas gana gausiai publikuojamuose savo tyrinėjimuose² iki minėtos knygos pasirodymo nuveikė daugiau. Tiesa, juos labiau domino Čekoslovakijos santykiai su visomis Pabaltijos valstybėmis.

Gali kilti natūralus klausimas, ar verta buvo skirti tiek dėmesio Lietuvos santykiams su vidutinės svarbos valstybe Europos politikoje – Čekoslovakija, su kuria lietuviai neturėjo net bendros sienos. Manau, kad verta dėl kelių priežasčių, tiksliau motyvų. *Pirmausia* Lietuvos santykiai su Čekoslovakija 1918–1939 metais yra neatskiriama Lietuvos diplomatijos dalis. Šalies svarbą iliustruoja ir pasiuntinybės turėjimas Prahėje (1939 m. Lietuva turėjo 15 pasiuntinybių, nors diplomatinis santykius palaikė daugiau kaip su 40 valstybių). *Antra*, Čekoslovakijos diplomatų, ypač užsienio reikalų ministro, o nuo 1935 m. ir prezidento Edvardo Benešo veikumas bei autoritetas Tautų Sąjungoje buvo viena iš sąlygų suartėti su Čekoslovakija ir tikėtis jos moralinės, politinės-diplomatinės paramos, kuri buvo itin svarbi 3-iojo dešimtmečio pirmoje pusėje, kada vyko diplomatinė kova dėl Vilniaus, kada Klaipėda buvo prisijungiama ir integruojama į Lietuvos valstybę. *Trečia*, kaip ir Lietuva, taip ir Čekoslovakija konfliktavo su Lenkija, oponavo pastarosios siekiams dominuoti regione. Galima sakyti, kad pasitvirtina senas posakis: „Mano priešas priešas yra mano draugas“. Tačiau taikant šią sentenciją Lietuvos ir Čekoslovakijos santykiams, išryškėja ir tam tikros išlygos, kurias nuosekliai aptaria ir įvertina knygos autorė. *Ketvirta*, ir viena, ir kita valstybė savo prieškario egzistenciją neišvengiamai siejo su bolševikine TSRS. Kaip pastebėjo istorikas A. Kasparavičius, „didesnis ar mažesnis lietuvių ir čekoslovakų nepasitikėjimas Lenkija bei jų geopolitinės investicijos į Rusiją ne vienu atveju nulėmė ne tik Prahos simpatijas Kaunui ar atvirksčiai, bet ir šias abi šalis neišvengiamai stūmė nuo Vakarų ir traukė į Rusijos

politinį farvaterį“³. *Penkta*, Lietuva, kaip ir Čekoslovakija, – tiesioginė Vokietijos kaimynė. Jų teritorijose gyveno nemaža vokiečių diaspora – politiškai gana aktyvi, nemaža jos dalis pronaciškai nusiteikusi. Kylančios problemos Klaipėdos krašte ir Sudetuose panašios, pavojingos valstybių suverenitetui. Tai irgi sąlyga tuo aktualiu klausimu bendradarbiauti Lietuvos ir Čekoslovakijos vyriausybėms. *Šešta*, ne vienas buvęs Lietuvos kariuomenės karys prisimindavo apie neblogus čekoslovakiškus ginklus. Jau vien tas buitiniu lygiu minimas faktas rodė, kad prieš Antrąjį pasaulinį karą Lietuvos kariuomenė ginklų įsigydavo ir Čekoslovakijoje. Tačiau taip ir likdavo neaišku kiek, kokią ginkluotę, nuo kada, kokiomis sąlygomis Lietuvos vyriausybė pirko iš Čekoslovakijos; kodėl pirko iš Čekoslovakijos ir pan.

Monografiją be tradicinio įvado sudaro keturios dalys, išvados, santrauka anglų kalba, panaudotų šaltinių ir literatūros sąrašas bei priedai (statistinės lentelės, dia-

gramos ir fotonuotrukos). Anot autorės, „šio darbo tikslas – iširti Lietuvos ir Čekoslovakijos tarpusavio santykius 1918–1939 metais, įvertinti tarptautinės politikos įtaką bei atskleisti minėtu laikotarpiu išryškėjusias tarpusavio santykių tendencijas“ (p. 13). Didelis knygos privalumas tas, kad joje siekiama plačiai nušviesti dviejų valstybių santykių istoriją. Jeigu čekų istorikus domino Pabaltijo valstybių vaidmuo Čekoslovakijos užsienio politikoje, buvo lyginamos Lietuvos, Latvijos ir Estijos politikos kryptys, analizuojamos Čekoslovakijos oficialiųjų asmenų pozicija šių šalių atžvilgiu, tai D. Bukelevičiūtė dėmesį telkia į Lietuvos vyriausybės pozicijas, neapeina ir antrosios pusės, mėgina papildyti kolegas iš Čekijos, su jais diskutuoja.

Knygos pirmai daliai „Lietuvos ir Čekoslovakijos politinio bendradarbiavimo kryptys“ (p. 24–140) autorė skyrė, kaip sakoma, „liūto dalį“ – beveik pusę monografijos. Ir tai suprantama. Kaip rodo tarpvalstybinių santykių istorija, tai buvo pats svarbiausias Lietuvai bendradarbiavimas siekiant tvirto politinio sąjungininko. Mat Čekoslovakijos, kaip ir Lietuvos, santykiai ir su Lenkija, ir su Vokietija buvo komplikuoti. Trečiame dešimtmetyje Lietuvos vyriausybė siekė palaikyti artimesnius politinius ryšius: 1919–1922 m. mezgėsi pirmieji kontaktai siekiant pripažinimo *de jure*. Nuo 1923 m. Lietuva aktyviai kėlė užsienio politikos problemas – Vilniaus ir Klaipėdos klausimus. Autorė siekia atskleisti, kokį suinteresuotumą ir kaip išreiškė Čekoslovakijos oficialieji asmenys į minėtas problemas, kokio atgarsio sulaukė Čekoslovakijos spaudoje ir visuomenėje, ir kaip jas traktavo Lietuvos diplomatai ieškodami politinės paramos Prahoje. Tyrinėtoja daro išvadą, kad „Čekoslovakija nepalaikė nė vienos pusės Lietuvos ir Lenkijos ginče ir tik netiesiogiai, ypač dėl ekonominių interesų, jį rėmė Lietuvos siekį prisijungti Klaipėdos kraštą“ (p. 290). Ketvirtame dešimtmetyje Lietuvos ir Čekoslovakijos politinis bendradarbiavimas jau buvo veikiamas Lenkijos bei Vokietijos pakitusių užsienio politikos kryptų. Ypatingas dėmesys skiriamas dvišaliam bendradarbiavimui siekiant užtikrinti saugumą Europoje: analizuojama Čekoslovakijos pozicija dėl Baltijos Antantės sudarymo 1934 m. ir glaudus dvišalis bendradarbiavimas dėl Rytų pakto sudarymo 1934–1935 m. Vertinami sudėtingi ir skausmingi Čekoslovakijos ir Vokietijos santykiai 1938–1939 m. lietuvių diplomatinuose ir visuomenės sluoksniuose, kaip liūdna preliudija Lietuvai.

Knygoje gana plačiai aptariama Lietuvos atstovų Prahoje Donato Malinausko, Dovo Zauniaus, Jurgio Brėdikio, Jono Aukštuolio, Edvardo Turausko bei Čekoslovakijos atstovų Kaune Jaroslavo Galios ir Jano Skalickio veikla.

Antroje knygos dalyje „Lietuvos ir Čekoslovakijos ekonominių ryšių plėtra 1918–1939 metais“ (p. 141–215) analizuojami pirmieji kontaktai ir šių dviejų valstybių laisvosios prekybos sutarties sudarymo aplinkybės 1923 m. Daugiausia dėmesio skiriama prekybinių santykių analizei, išskiriant aktyviausius bendradarbiavimo periodus, prekybinio balanso kaitą priklausomai nuo susiklosčiusių aplinkybių, dvišaliams susitarimams bei Čekoslovakijos kapitalo investicijoms Lietuvoje. Paaiškėja, kad Lietuva daugiausia eksportavo linus ir jų pluoštą bei žemės ūkio

produktus, o Čekoslovakija įveždavo cukrų bei tekstilės gaminius. Čekoslovakija buvo viena iš penkių svarbiausių Lietuvos importuotojų. Tiesa, Lietuvos prekybos balansas 1925–1936 metais buvo neigiamas. Svarbu pažymėti, kad Lietuvos cukraus pramonė buvo kuriama su čekoslovakų pagalba. Pastatyti trys fabrikai (Marijampolėje, Pavenčiuose ir Panevėžyje), kuriuos įrengti buvo pavesta gamyklų koncernui „Škoda“.

Trečiojoje dalyje „Lietuvos ir Čekoslovakijos karinis bendradarbiavimas 1918–1939 metais“ (p. 216–247) ryškinamas ypatingas Lietuvos suinteresuotumas tuo bendradarbiavimu. Nuo 1923 m. buvo pradėta keistis karininkų vizitais, nemažai lietuvių karininkų siekė aukštojo ir aukštesniojo mokslo Čekoslovakijoje, buvo siunčiami stazuotis. Lietuvos karinius sluoksnius domino čekoslovakų karinė technika (lengvieji kulkosvaidžiai, pabūklai), ypač tankai. Pirko „Mauzer“ tipo šautuvus, šovinius, granatas. Buvo pasirašytos sutartys ir teikiami dideli užsakymai Čekoslovakijos koncernams iki pat 1940 metų Lietuvos katastrofos.

Ketvirtoje dalyje „Lietuvos ir Čekoslovakijos kultūriniai ryšių sklaida 1918–1939 metais“ (p. 248–289) analizuojami kultūriniai sklaidos aspektai, kurie reiškėsi muzikos, meno, spaudos bendradarbiavimo, literatūros, teatro spektaklių pastatymo, parodų rengimo, paskaitų skaitymo srityse. Siekiama parodyti dvišalį švietimo ir mokslo bendradarbiavimą. Autorė konstatuoja, kad „glaudžiausiai kultūros ryšiai plėtojosi ketvirtame dešimtmetyje, tuomet ir Lietuva pristatė Čekoslovakijoje savo šalies meną, muziką, teatro pasiekimus“ (p. 292). Tyrinėtoją reikia tik pagirti, nes jei ir nebūtų knygoje, tarkime, kultūrinių santykių dalies, atlikto tyrimo vertė tikrai nebūtų smukusi. O dabar knyga, vaizdžiau sakant, tapo spalvingesnė, kartu tai pareikalavo daugiau pastangų ir laiko.

Knygos turinys logiškas, informatyvus. Surinkta gausi ir įvairaus pobūdžio medžiaga dėstoma nuosekliai, griežtai laikantis nusistatytos struktūros. Ypač norėčiau pabrėžti, kad autorės formuluojamas darbo tikslas (p. 13) neprasilenkia su darbo turiniu, tekstu ir teorinėmis išvadomis. D. Bukelevičiūtė, spręsdama išsikelus uždavinius, kryptingai siekia tikslo. Darbas gausiai paremtas pačiais įvairiausiais šaltiniais ir tyrinėjimais – skaitytojiu įspūdi darys 1311 nuorodų, akivaizdžiai rodančių autorės darbštumą ir atsakomybę už savo teiginius.

Monografijos mokslinę vertę didina tai, kad autorė neapsiribojo vien tik Lietuvos archyvine medžiaga, o į mokslinę apyvartą įtraukė gausius dokumentus iš Čekijos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos archyvo ir T. G. Masaryko archyvo. Mokslininkė panaudojo medžiagą iš aštuonių archyvinių institucijų. Atkreiptinas dėmesys, kad autorė kūrybiškai derina surinktą Čekijoje ir Lietuvoje dokumentinę medžiagą ir ja remdamasi atkuria praeities įvykius. Įvertinant čekų istorinių dokumentų svarbą tyrimui, pakanka paminėti tik keletą vertingų disertacijos pavyzdžių, kurie padeda geriau suprasti Lietuvos tarptautinę padėtį tam tikrais laikotarpiais. Pavyzdžiui, 1935 m. balandžio 12 d. Čekoslovakijos atstovas Kaune J. Skalickis slaptame pranešime atkreipė savo vadovybės

dėmesį į tai, kad „iš Prancūzijos ir Anglijos pasiuntinybių atstovų turįs informacijos, jog anksčiau ar vėliau į Klaipėdą įžengs Vokietijos kariuomenė ir šis kraštas bus prijungtas prie Reicho“ (p. 109–110). Taip jis patvirtino Klaipėdos krašto priklausomybės laikinumą ir signatarų bejėgiškumą. Arba kitas pavyzdys – 1938 m. kovo 21 d. pranešime J. Skalickis aprašo savo pokalbį su Latvijos pasiuntiniu L. Sėja. Paklaustas, ką Latvija darytų, jei Lietuva nepriimtų Lenkijos ultimatumo, o Lenkija jėga įsiveržtų į Lietuvą, jis atsakė, kad „Latvija automatiškai į pagalbą negalėtų eiti; neliktų nieko kito, kaip greitai tarpusavyje konsultuotis“ (p. 86). Tai dar kartą akivaizdžiai patvirtina Baltijos Antantės formalumą, jog tai nebuvo tikra karinio pobūdžio sąjunga (apie tai savo laiku rašė istorikas, o dabar diplomatas Vytautas Žalys). Tenka tik apgailestauti, kad autorei nepavyko išsiaiškinti, ar ta informacija J. Skalickis kokia nors forma pasidalijo su lietuvių diplomatais, ar tai tik ir liko slaptuose pranešimuose Prahos valdininkams.

Gausių archyvinų dokumentų analizė ir sintezė galiausiai monografijos autorei leido į Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalį bendradarbiavimą pažvelgti „kaip į vientisą procesą“ (p. 13), atrasti, kaip jį pati sako, dar Lietuvos diplomatijos istorikų „neatrastą žemę“ Vidurio Europos kontekste (p. 11). Tiesa, šioje vietoje skaitytojui gali iškilti tam tikras prieštaravimas tarp sąvokų. Mat autorė teigia, kad Čekija ir Slovakija „neginčijamai istorikų sutarimu yra priskiriama **Vidurio Europai**, t. y. Čekoslovakija egzistavo kaip tipiška šio kontinento valstybė“ (p. 9). Tuo tarpu gerai žinomas JAV istorikas Piotras Vandyčius (*Piotr Wandycz*) knygoje „Laisvės kaina“ Čekoslovakiją priskiria **Vidurio Rytų Europai**¹. O jau minėtas istorikas A. Kasparavičius kalba apie Čekoslovakijos priklausomumą net platesniam regionui – **Centrinei ir Rytų Europai**. Kuo besidominčiam skaitytojui tikėti? Taigi, kol kas ir tarp pačių istorikų šiuo klausimu dar nėra bendros nuomonės.

Norėtusi atkreipti dėmesį į Lietuvos diplomatijai svarbų 1922 metų laikotarpį, kuomet buvo intensyviai siekiama didžiųjų valstybių pripažinimo, kilo Nemuno internacionalizacijos klausimas, Vilniaus kraštas *de facto* tapo Lenkijos dalimi. Tais metais lietuvių diplomatai buvo labai aktyvūs. Remiantis monografija, Čekoslovakijos diplomatų aiškios nuomonės tais klausimais nerasta. Susidaro lyg ir vaizdas, kad jie tais klausimais neturėjo informacijos. Ar čia galima vėl kalbėti kaip apie Lietuvos atstovo Donato Malinausko neaktyvumo rezultatus, ar tiesiog Čekoslovakijos diplomatijai tuo metu tai nebuvo įdomu?

Nedovanotinas monografijos trūkumas – nėra asmenvardžių rodyklės. Tai, be jokios abejonės, apsunkina šio tyrimo studijavimą. Be to, pirmą kartą minint asmenį, pageidautina nurodyti skaitytojui, kas jis toks, kokios jo pareigos, kodėl kalbama apie jį – pvz., Domas Cesevičius (p. 16), Antanas Jakobas (p. 16), Bronius Balutis (p. 8), J. Baltrušaitis (p. 143), S. Kuzminskas (p. 153) ir kt. Tai buvo galima išspręsti sudarius rodyklę.

Būtų labai tikslinga Lietuvos ir Čekoslovakijos prekybą aptarti remiantis ir čekų archyvų medžiaga. Gautus duomenis palyginti su lentelių, parengtų iš lietuviškų šaltinių, rezultatais. Tuo labiau, kad ir pati autorė pastebėjo duome-

nų neatitikimą (p. 145). Kad aiškiau būtų skaitytojui, reikėjo sudaryti atskirais metais nupirktų ginklų kiekio lenteles, nurodant kainas ir kokį procentą jie sudarė visų taisybėmis iš kitų valstybių nupirktų ginklų. Darbo autorė, kalbėdama apie prekybą, pirkimus, dažnai nurodo vertę, pinigų sumas ne tik litais ir kronomis, o kai kada doleriais ir net anglų svarais (pvz., p. 207, 209, 235, 243). Skaitytojui sunku suvokti perkamų daiktų vertę, kai nėra nurodomi minėtų valiutų santykiai. Reikėjo priede tuos santykius nurodyti net ir skirtingu metu, nes valiutų santykiai kito.

Skaitytojui būtų buvusios naudingos ir autorė sudarytos Lietuvos pasiuntinybės Prahoje ir Čekoslovakijos atstovybės Kaune (taip pat konsulatų) personalo asmenų lentelės (ne tik diplomatinio, bet ir aptarnaujančio). Tokie priedai pagyvintų knygos tekstą ir būtų žinoma, kokie žmonės dirbo atstovybėse. Šitaip toliau tikslingume Lietuvos URM sistemos personalo sudėtį 1918–1940 metais.

Nepaisant išsakytų pastebėjimų, Dalius Bukelevičiūtės parašyta monografija – originali mokslinė studija – be jokios abejonės, yra svarus indėlis į Lietuvos diplomatijos XX a. istorijos tyrinėjimus, nes užpildyta dar viena „balta dėmė“ Lietuvos santykiuose su užsienio valstybėmis. Aiški, paprasta leidinio kalba, gausūs nauji faktai, istoriografinė diskusija, kuriami vaizdiniai, pateiktos iliustracijos bei priedai daro knygą įdomią ne tik mokslininkams, bet ir platesniam skaitytojui. Verta ją būtų išversti ir į čekų bei slovakų kalbas.

Nuorodos

- 1 Kasparavičius, A. Kauno ir Prahos politinio-diplomatinio bendradarbiavimo paradoksai 1922–1925 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai, d. 1*. Vilnius, 2003, p. 103–134.
- 2 Švec, L. Ruska otázka a problem uznani nezavislosti pobaltskych statu v čecoslovenske zahranični politice v letech 1918–1921. *Česky časopis historicky, 1994/1996, č. 2*, p. 303–337; Švec, L. Kulturní styky ČR s pobaltskymi republikami mezi dvema svetovými velkami. *Slovansky prehled, 1992, č. 4*, p. 427–435 ir kt.; Dejmek, J. Litwa a projekty bezpieczenstwa w Europie polnocno wschodniej w pierwszej polowie lat trzydzietych. *Studia z dziejow Rosji I Europy Srodkowo-Wshodniej*. Roč. XXXIV, p. 69–95; Dejmek, J. První Československý vyslanec na Litve. *Mezinarodni politika, 1994, č. 7*, p. 31–33 ir kt.
- 3 Kasparavičius, A. Kauno ir Prahos politinio-diplomatinio ..., p. 110.
- 4 Wandycz, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vilnius, 1997, p. 1–11 (taip pat angliškoje versijoje – *The Price of Freedom: A history of East Central Europe from Middle Ages to the present*. London and New York, 1992).